

ԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԼԱՎՐԵՆՏԻ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

«ԹԱՂՈՒՄ» ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅԱՆ ԸՆԿԱԼՈՒՄՆ ՈՒ ԼԵԶՎԱԿԱՆ ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԳՐԱԲԱՐՈՒՄ

Թաղման ծիսական արարողությունները և այդ երևույթի զանազան կողմերն արտացոլող բառապաշարը, առնչվելով մահ-մեռնել հասկացությանը, արտացոլում է մարդու անդրերկրային ճակատագիրը ոչ թե հոգու (անշոշափելիի, աննյութականի), այլ մարմնի՝ նյութականի տեսանկյունից:

Տարբեր լեզվամտածողություններում, հատկապես խոսակցական լեզվում, մեռնել հասկացությունը հաճախ արտահայտվում է թաղել և հոմանիշ այլ բառերով ու բառակապակցություններով: Արդի հայերենն էլ հարուստ է մեծ կարգի միավորներով, որոնք մահվան ընկալման յուրատեսակ արտահայտություններ են՝ դրսևորելով լեզվամտածողական հնագույն ակունքներ: Հմմտ. թաղել (բոլը, գլուխը, որևէ մեկին), գետինը մտնել, գերեզման իջնել, պատանքը կարել, դագաղը մտնել և այլն:

Ուսումնասիրողները նկատել են, որ «թաղման ծեսերին վերաբերող հնդեվրոպական ավանդույթների առանձին տվյալներ թույլ են տալիս ենթադրելու դիակի թաղման երկու հիմնական ձևի առկայություն՝ դիակիզում ու մնացորդների թաղում և թաղում հողի մեջ»¹:

Հայ մատենագրության մեջ հայ իրականությանը վերաբերող դիակիզման վկայություն մեզ չի հանդիպել, սակայն հնագիտական պեղումների արդյունքները հաս-

¹ Т. Гамкрелдзе, Вяч. Иванов, Индоевропейский язык и индоевропейцы. Тбилиси, 1984., стр. 830.

տատում են Հայաստանի տարածքում դիակիզման գոյությունը: «Դիակիզումը Հայաստանում նորություն չէր, այն հանդիպում է դեռևս վաղ և ուշ բրոնզեդարյան, երկաթի և վաղ հայկական շրջաններում: 1970 թ. Սիսիանում բացված իշխանական դամբարանի և 1971 թ. Արտաշատի դամբարանադաշտերի պեղումները ցույց են տալիս, որ անտիկ շրջանում թաղման այլ ձևերի հետ միասին տարածված են եղել դիակիզումը և դիակի թաղումը, որը ուղեկցվել է թաղման հանդիսավոր արարողություններով և ծիսական ճաշկերույթով՝ հոգեհացով»²: Դիակիզման վերաբերյալ թերևս մտորելու տեղիք է տալիս նաև հայերենի աճյուն բառը, որը գրաբարում ունի «մոխիր» իմաստը՝ հ.-ե. *as «այրել, վառել»-ից: Գրաբարի աճիւն և արդի հայերենի աճյուն («դիակ») բառերի միջև իմաստային կապ, անշուշտ, կարելի է տեսնել:

Հիշենք, որ դիակիզման արարողությունը բավական տարածված է եղել գրադաշտ պարսիկների շրջանում³:

Հին հնդեվրոպացիների դիակիզման արարողությունը ինքնին ենթադրում է բարդ տեխնոլոգիայի առկայություն և պետք է ունենար որոշակի խորհրդապատկան ճշանակություն: Այդ սիմվոլը կրակն էր, որը մաքրագործում էր մարդուն, ազատում նրա «հոգի»-ն, և որը գնում է «այն աշխարհ»⁴:

Թաղում իմաստային խմբի բառաշերտում առկայանում են այլաբերացման տարրեր՝ իրականության հետ կորստի, չգոյի հարաբերակցումը մեղմելու, կյանքի անընդհատությունը զգալու միտումով: Հմտ. գերեզմանի «հանգստոց, հանգրստարան» ավանդումները, արևելաալավոնական լեզուներում *домовка* («դաճաղ»), *зимо-вище* («գերեզման») և այլն⁵:

Տարբեր լեզվամտածողություններում առանձնանում են որոշ խորհրդանիշեր, որոնք կապվում են թաղման էության ընկալման և ծիսակարգի հետ: Հայերենի սովյալները թույլ են տալիս առանձնացնելու մի քանի բառ-խորհրդանիշեր:

Թաղման էական իրակություններից մեկը ճանապարհ հասկացությունն է: Թաղման արարողակարգում, առաջին հերթին, սա ճանապարհն է դեպի «այն կյանք»՝ տանից (դիակը գտնվելու վայրից) դեպի գերեզմանոց իրական ճանապարհով: Այս հատվածում էլ իրականանում են տարբեր ծեսեր՝ դանդաղ ընթացք, ճա-

² Ժ. Խաչատրյան, Դիակիզումը Հայաստանում (մ. թ. ա. 2-րդ - մ. թ. 3-րդ դդ.): «Լրաբեր» հասարակական գիտությունների, համար 2, 1975, էջ 57, 63:

³ Հայտնի է, որ գրադաշտ պարսիկները դիակը դնում էին մի տեղ, որ թույլներն ու գազանները հոշոտեն, այնուհետև ոսկորները թաղում էին հողի մեջ, դրանով իսկ խուսափելով «հողի կեղտոտումից»: Դիակի հոշոտման սովորությունը, սակայն, ո'չ իրանական, առավել ևս ո'չ հնդեվրոպական ավանդույթ չէ: Աքեմենյան պարսիկները, օրինակ, դիակը թաղում էին: Հետագայում միայն՝ Փոքր Ասիայի պահանջներին համապատասխան, կատարվում է մարմինը թաղելու արարողությունը (Տե՛ս В. Г. Луконин, Культара и экономика древнего Ирана. М., 1980, стр. 321):

⁴ Т. Гамкрелдзе... մշվ. աշխ., էջ 381:

⁵ О. А. Седякова, Методические лекции по греческому языку. М., 1983, стр. 204)

նապարհին ծաղիկներ շաղ տալ, նույն ճանապարհով տուն չվերադառնալ և այլն: Նկատենք, որ դեպի գերեզմանոց ճանապարհի ծիսային արարողությունները տարբեր համայնություններում տարբեր ձևերով ու բովանդակությամբ են ներկայացվում:

Գրաբարյան ի ուղի արկանել - յուղարկել-ը իր բուն իմաստից զատ գործառում է և «թաղման արարողություն, թաղում» նշանակությամբ, որն, ամշուշտ, «ուղարկել, ճանապարհ գցել» իմաստային հենքի վրա կատարված փոխաբերացում է՝ անպայման հնադարյան ակունքներով՝ վկայված 5-րդ դարից: Բերենք որոշ օրինակներ. «Առատապես սրտացալութեամբ հանդերձեցին զնոսա եւ յուղարկեցին» (ՆՀԲ), «Ջղուստրիկն իմ յուղարկեցի ի գերեզման» (ՆՀԲ), «Ոչ կամիմք զբանն մարմին լինել, զի մի՛ նովաւ եւ միջնորդ մեզ եղիցի վերնաճանապարհորդութեանն եւ զառ ի յերկինս բնակութեան օթեւանացն» (Աթանաս. 129)⁶:

Եթե կա ճանապարհ, ապա կա և հանգրվանը՝ տունը, օթևանը, դեպի ուր տանում է այդ ճանապարհը: «Բազում օթեւանք են ի տան արքայութեանն Հօր» (Փարպ. 32), «Պատեցին զպարկեշտ մարմինն արդարոյն ըստ արժանի կայանից նշմարտիցն» (Ն. տ. 38), «Սոցա պատրաստեցան տեղիք բնակութեան եւ արժանի եղեալք շիրիմք հանգստեան» (Բուզ. 6), «Վաղիւ երթալոց ես ի հայրենիսն, անդ հանգիր» (Եզն. 307): Հայրենիք այս համատեքստում նշանակում է «գերեզման»:

«Այնկյանքային» օթևանն է խորհրդանշում թերևս և դագաղը, տապանը, ապա և գերեզմանին կից կառուցված խորանը, տաճարը: Ահա Կորյունի վկայությունը Մաշտոցի գերեզմանի վերաբերյալ. «Իսկ յետ երից ամաց անցելոյ յաջողեցան վահանայ Ամատունոյ զԲրիստոսասէր փութով խորան սքանչելի կանգնել տաշածոյ վիմք քանդակելովք եւ ի ներքսագոյն խորանին զսրբոյն հանգիստն յօրինեալ» (Կոր. 94):

Ոչ երկրային կյանքն են խորհրդանշում նաև խաւարը, մութը՝ ի հակադրություն լույսի, քրե-ի, որոնք երկրային կյանքի խորհրդանիշեր են: «Ի վաղիւն վախճանեալ յուղարկի ի խաւարն արտաքին» (Փարպ. 140):

Անդրադառնալով թաղում իմաստային խմբի բառապաշարին, հոմանիշային շարքերին՝ որոշ նկատառումներով ու դիտարկումներով: Հասկացության հիմնաբառերն են թաղել, թաղում-ը: «Վախճանեալք թաղեցան ի դիրս հարց իրեանց» (Փարպ. 110), «Ի միմ աւանի ի Կուաշ թաղեցաւ (Խոր. 283): «Եւ զմեռեալս ի հող թաղելով գերկիր ապականէք» (Եղիշ. 46):

Թաղել հասկացությունը արտահայտվում է նաև հող+որևէ բայ կապակցությամբ. «Կամեցան հողոյ տալ զքրիստոնէին մարմինն» (Ասող. 254), «Ի հող իջանել» (ՆՀԲ): «Վախճանեցի ամենայն մարմին... ի հող դարձցի ուստի եւ ստեղծաւ (Յոր ԼԴ 15), «Հողոյ և պատանաց չլինել արժանի» (ՆՀԲ):

⁶ Վերաճանապարհորդութիւն բառը ՆՀԲ-ն չունի:

Ծածկել նույնպես կիրառվում է «թաղել» նշանակությամբ. «Այլ տարցին... եւ ծածկեսցեն ընդ հողով» (Բուզ. 37), «Իսկ իբրեւ զմեռեալն ծածկեցին անդէն ի տեղ-տեղն՝ յորում սպանան» (Բուզ. 103), «Յուրաքանչիւր շիրիմս առ հարսն իրեանց ծածկիցեն» (Բ Մակ. ԺԲ 39):

Հասկացությունն արտահայտվում է նաև գերեզման+որևէ բայ կառույցով. «Երբ ի մահիճսն ելանես, համարես թէ ի գերեզման ես իջեալ» (Երզ. 305)⁷:

Հանգուցանել բայն էլ «թաղել» իմաստն ունի. «...զպատուական մարմին... տարեալ հանգուցին յիրեանց գիւղն յԱշտիշատ» (Խոր. 356): «Յայնժամ լեալ աղմուկ շփոթի յամբոխութեանն... վասն հանգուցանելոյ զպարկեշտն զայն մարմին» (Խոր. 357):

Գրաբարում խորել և թաղել հոմանիշներ են, բայց մատենագրության մեջ խորել («մահացածին թաղել») գործածություն մեզ չի հանդիպել: Երևի չպետք է անվերապահորեն ժխտել խորել/խորանալ նշված իմաստով գործածությունը գրաբարում (այլ բան է, որ չի վկայված), մանավանդ որ որոշ բարբառներ ունեն խոր խորանալ («մեռնել», «թաղվել») անեծքը:

Վերը անդրադարձել ենք յուղարկել բային. այս բայահիմքով կազմված յուղարկաորություն գոյականի հոմանիշներն են դիահանէք/դիահանութիւն: Վերջիններս նվազ հաճախական են և ըստ երևույթին բարբառային/տարածքային տարբերակներ են եղել: Նվազ հաճախականությունը կարելի է փաստարկել նաև այն հանգամանքով, որ այդ բառերի դեպքում այլաբերացում չկա, և ժողովուրդը խուսափել է բառի հաճախական օգտագործումից: Նկատենք, որ 5-րդ դարի ինքնուրույն գրականության մեջ դիահանութիւն վկայված չէ, իսկ բայական ձևն էլ ընդհանրապես գրաբարում վկայված չէ:

Թաղման ծիսակարգի հետ սերտորեն առնչվող դաճաղ հասկացությունը ներկայանում է արկղ, դաճաղ, տապան հոմանիշային շարքով: Պայմանականորեն այս շարքի մեջ կարելի է ընդգրկել և պատանը: Գրաբարի բառարանները արկղ և տապան բառերի՝ մեզ հետաքրքրող իմաստները նշում են որպես ոչ նախնական՝ երկրորդական, իսկ դաճաղ-ի դեպքում՝ ընդհակառակը: Նկատված է, որ վերջինս հատկապես վաղ գրաբարում հաճախական է հոգնակի թվով:

Արկղ-ը իր հիմնական նշանակությունից զատ գործածվում է նաև «դաճաղ» իմաստով. «Եւ անդ ի մարտիրոսական խորանին յարկել սրբոյն հանդերձ ամենայն անուշահոտ խնկօք եղեալ եւ կնքեալ քրիստոսական կնքովն» (Կոր. 88), «Զսուրբ աստուածընկալ արկեղօքն երանելի մարմնոցն» (ՆՀԲ): Այս և այլ կարգի օրինակները հաստատում են, որ մատենագրության մեջ արկղ («տապան») կիրառվում է հատկապես այն ժամանակ, երբ նկատի ունի սրբերի, հեղինակավոր անձանց:

⁷ Գերեզմանել («թաղել») բառը վաղ գրաբարում ավանդված չէ. ՆՀԲ-ի միակ վկայությունը Գանձակեցուց է:

Արմ-ը արկղ-ը մեկնում է «մեռելների ոսկորները պահելու սնդուկ»։ ավելի ստույգ է ՆՀԲ-ի մեկնությունը։ «տապան մարմնոց սրբոց»։

Վերոհիշյալ հոմանիշային շարքերի անդամներից արկղ-ը լատիներենից կատարված փոխառություն է։ արդեն լրացուցիչ փաստեր կան տապան-ի իրանական ծագումը հիմնավորելու համար։ մանավանդ սողդ. *tr'p*, պրս. *tabang*՝ *y* բառերի առկայության դեպքում⁸։ Դազաղ-ի ծագումը պարզ չէ։

Ինչպես տեսնում ենք, իմաստային այս ենթախմբում բնիկ հայերեն բառ չկա։ հնարավոր է, որ այն եղել է, բայց դուրս է մղվել օտար փոխառությունների կողմից (այդպես են, օրինակ, հայերենի գումանավանական համակարգի բոլոր հիմնական անվանումները՝ բացառությամբ դեղինի)։ Տապան-ի իմաստով կարելի է ենթադրել նաև բառի գործածությունը, որի մասին քիչ հետո։

Թաղման տեղ հասկացությունը գրաբարում արտահայտվում է գերեզման, շիրիմ, դամբան, դիր(ք), հանգստոց, հանգստարան, տապան բառերով։ Թաղման նախնական ըմբռման մեջ, ինչպես մշել ենք, առկա էր «բնակարան», «օթևան» գաղափարը՝ «այնկյանքային» մի բնակատեղի, որ կյանքի յուրատեսակ շարունակությունն է, և պատահական չէ, որ հնում հանգուցյալի հետ դնում էին բազմազան կահ-կարասիներ, անձնական օգտագործման իրեր, զանազան կենդանիներ (հատկապես ձի և շուն)։

Հնդեվրոպական պատկերացումներում «այնեկրային» կյանքը մահ արտափայր է, որը իրական աշխարհից անջրպետված է ջրով, և հոգիները այնտեղ հասնելու համար պետք է ուղևորվեն մավով⁹։

Հ. ե - *ո - u-s «մավ» բառը երկրորդաբար կարող է ձեռք բերել մահ «մահ» իմաստը։ Հմմտ. Գոթ. *naus* («դիակ»), հ. անգլ. *no* («դի»), հ. ռուս. *навь* («դի»), հ. չեխ. *nav* («գերեզման») և այլն¹⁰։

Բնականաբար, հայերը ջրային մեծ տարածություններ չունենալով, թաղման այդպիսի վայր չէին ընտրի¹¹։

Անդրադառնալով թաղման վայր հասկացության հոմանիշային շարքի անդամների իմաստագործառական քննությանը։

⁸ Տե՛ս Լ. Հովհաննիսյան, Հայերենի իրանական փոխառությունները։ Ե., 1990, էջ 262։

⁹ Տե՛ս Դ. Гамкрелидзе..., մշվ. աշխ. էջ 825։

¹⁰ Դ. Гамкрелидзе..., մշվ. աշխ., էջ 825։

¹¹ Նորվեգիայում 1880 թ. պեղումների ժամանակ հայտնաբերվել է մի հսկա մավ՝ 2 մ երկարությամբ և 5,2 մ լայնությամբ։ մավի խցերից մեկում մի մարդու կմախք էր, այդ մույն խցում բազմաթիվ իրերի հետ կային մահ 12 ձիու և 6 շան կմախք։ Ենթադրվում է, որ վիկինգները իրենց մեռելներին թաղել են մավերում (տե՛ս Ա. С. Амальрик, А. Л. Монгайт, В поисках исчезнувших цивилизаций. М., 1966, стр. 56)։ Ուշագրավ է և Մակարայեցիով գրքի հաղորդումը. «Եւ անդ շինեաց շինուած ի վերայ գերեզմանի... եւ բարձրացոյց զմա գործ քարկոի քարկոի շուրջանակի... եւ եղ զկողիւք վանդակին գործ քանդակի մաւաց մմանութեամ, զի երեւելի կացցեն, որ անցանեն ըմդ ծով մաւաք, առ շիրմաք, զոր արարին Մովդիին մինչեւ յաւրս յայս» (Ա. Մակ. ԺԳ. 27-30)։

Գերեզման-ը հաճախական կիրառություն ունի հայերենի բոլոր փուլերում: Բառը իրանական փոխառություն է. եթե վստահելի է Արմատական բառարանի ստուգաբանությունը՝ փոխառու լեզվում բառին վերագրելով «երկինք», «գովեստի տուն», «մազդեզականների արքայական օթևանը», ապա իրանական լեզուներում այն արդեն այլաբերացված էր:

Գերեզման բաղադրիչով 5-րդ դարից վկայված են գերեզմանաբերություն, գերեզմանական, գերեզմանախոր, գերեզմանակրկիտ, գերեզմանատեղի: Գերեզմանել և գերեզմանատուն վկայված են ուշ շրջանից (Գանձակեցի, Ուռհայեցի):

Ծիրիմ («գերեզման, գերեզմանաքար») բառի ծագումը ստույգ չէ: Այդ արմատով այլ կազմություններ քիչ կան. շիրմակից, շիրմատը հետհիմզերոդդարյան վկայություններ են:

Դամբան - թեև հ.-ե. ծագում ունի՝ *dhm bh «փորել» արմատից, սակայն գրաբարում հաճախական չէ, և ըստ բառարանային տվյալների 5-րդ դարից վկայություն չկա: Դամբանական, դամբանեմ հետին վկայություններ են: Դիր-ը հաստատապես հ.-ե. ծագում ունի՝ *dhē («դնել»), որից հայ. դնել և *դի արմատից ը-ի հավելմամբ՝ դիր տարբերակը: Վկայված է 5-րդ դարից: Դիր(ք) («գերեզման») գործածվում է հիմնականում «սրբերի, առաքինի մարդկանց գերեզման» նշանակությամբ, այսինքն՝ առկա է վերաբերմունքային գործոնը: Ահա մի քանի բնագրային օրինակներ. «...Պատահե՛ նմա տեղի օթարանին մօտ առ դիրս սրբոյ Առաքելոյն» (Խոր. 212), «Յաղագս այնր ոչ արծանի համարեցան ի դիրս սրբոցն թաղել ի Վաղարշապատ քաղաքի» (Խոր. 289), «Ի դիրս հարցն ձերոց հանգուցել զոսկերս ձեր» (Փարս. 93):

Հանգստոց/հանգստարան - Հան(գ) արմատով և իստ+ոց(անոց) ածանցներով կազմություն է: Արմ-ում հանգ-ը չի ստուգաբանված, իսկ Գ. Ջահուկյանը այն համարում է բնիկ հայերեն՝ հ.-ե. ky-i-ից¹²:

Հանգիստ/հանգստոց բառերը նույնպես այլաբերացված են, որը բնորոշ է մահ, թաղում իմաստային խումբը ներկայացնող շատ միավորների: Հիշյալ բառերը դրսևորում են իմաստային մի նրբություն՝ վերաբերելով դարձյալ ոչ բոլոր, այլ բառօգտագործողի կողմից դրական, առաքինի համարվող մարդկանց գերեզմաններին: «Արդ՝ առեալ թագաւորին փայտատ եւ բահ՝ հատաւէր զդիրս հանգստոցաց սրբոցըն» (Ագաթ. 397), «... անդ կազմեալ զհանգստարանն սրբոյն՝ պատեցին զպարկեշտ մարմինն արդարոյն» (Փարս. 36), «...ուր է հանգստարան եղբօր նորին Արիստակէայ» (Խոր. 258):

Հանգիստոց/հանգստարան բառերն ամենայն հավանականությամբ կենսունակ են եղել նախագրային շրջանից: Այսօր էլ հանգիստ («գերեզման»), հանգստարան («գերեզմանոց») գործածական են Հարաբաղի բարբառում: Ծատ ժողովուրդների, այդ թվում և հայոց մեջ ընդունված էր ի հիշատակ հանգուցյալի որևէ կոթողի, շի-

¹² Գ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն. Նախագրային ժամանակաշրջան: Ե., 1987, էջ 134:

նության կառուցումը. «Բայց Արտաշիսի յիշեալ, թէ խառնուած Արշակունւոյ է Երուանդ՝ հրամայէ զդի նորա թաղել մահաբաձաճօ» (Խոր. 173), «Զմարմին խաչակրան վկային Քրիստոսի ի հանգիստ խորանին փոխէր» (Կոր. 94) «Ուր նախ էր գեկեղեցին շինեալ ի Գրիգորէ և վկայարանն սրբոցն վկայիցն» (Բուզ. 97):

Ուրեմն՝ մահաբաձան, վկայարան, վկայանոց, մատուռն, խորան... բառերը նույնպէս կարելի է ներառել թաղում իմաստային խմբի բառերի շարքում:

Մահ-թաղում հասկացությունները անպայման աղերսվում են սուգ հասկացության հետ: Մահացածի կորստյան վտանգը կամ կորուստը սգում են նրա հարազատները, ճանաչողները: Թեպետ քրիստոնեությունը արգելում էր սգո հեթանոսական ծեսերն ու արարողությունները, սակայն հեթանոսությունից ակունքվող շատ երևույթներ շարունակում են գոյատևել՝ թերևս չգիտակցելով որպէս այդպիսին: Ավելորդ չենք համարում մեջբերել հեթանոսական այդ արարողության մի նկարագրություն խորենացու Պատմությունից՝ կապված Արտաշեսի մահվան և թաղման հետ. «... եթէ որչափ ամբոխութիւնք մեռան ի մահուանն Արտաշիսի, սիրելի կանայք եւ հարճք եւ մտերիմ ծառայք. եւ որպիսի շուք բազմադիմիս արարին առ ի պատիւ դիոյն... Դագաղքն էին, ասէ, ոսկեղէնք, գահոյքն եւ անկողիքն բեհեզեայ. եւ պատմուճան որ զմարմնովն՝ ոսկեթել. թագ կապեալ ի գլուխն, և զէնն ոսկով առաջի եղեալ... եւ առաջի պղնձիս հարկանելով փողս եւ զկնի կուսանք ձայնարկոյք, սևազգեստ եւ աշխարող կանայք, եւ զհետ բազմութիւն ոամկին... եւ շուրջ զգերեզմանան լինէին կամատր մահունք, որպէս վերագոյնն ասացաք» (Խոր. 190-191):

Ահա մի հատված էլ մեկ այլ գործից, որի թարգմանիչը, ամենայն հավանականությամբ, խորենացին է: Աղեքսանդրը սպանված Դարեհի դին ուղարկում է հարազատներին, «զի դուք, որպէս սովորութիւն է, լացջիք եւ ողբասջիք զնա» (Պատմ. Աղեքս. 409):

Հայ մատենագրության մեջ վկայված սգո ծեսերի վերաբերյալ տեղեկությունները կարելի է բաժանել երկու խմբի.

ա/ սգո արտահայտության նյութական, շոշափելի ձևեր.

բ/ սգո արտահայտության խոսքային ձևեր:

Առաջին խմբի մեջ ներառվում են մարդու արտաքին տեսքի հետ կապված փոփոխությունները (մազերի կտրում, փետում, զգեստի գույն և այլն): Ցայսօր էլ սև շոր հագնելը դիտվում է որպէս սգո նշան: Բերենք տարբեր կարգի օրինակներ 5-րդ դարի ինքնուրույն և թարգմանական գրականությունից. «Մազեղէնս եւ մաշկեղէնս եթէ կամիցիս ի ներքո ագանիջիր, թէ սգատր իցէս եւ մի մաշկեղէն հանդերձի շըրջիր, զի մի փառաւորիցիս» (Եւագր 140): Մաշկյա (կաշվե) հագուստը պատվական հագուստ է համարվել, դրա համար էլ սգավորները այն որպէս վերնահագուստ չպետք է հագնեն: «Իբրեւ ի վերայ մեռեալ եղբարց ձերոց թուխս սգոյ զգեցաք, բայց

ոչ հանդերձ թույս, զոր զգեանում սգածք վասն մեռելոց, խոր զգեցաք վասն սգո մարմն» (Եփր. Ասորի. ՀԱ., 1930, էջ 55)¹³:

Վերոհիշյալ օրինակները թեն ամփոփական հայ իրականությանը չեն վերաբերում (քանի որ դրանք թարգմանական գործերից են), բայց այդ երևույթները խորթ չեն եղել և հայերին: Իսկ ահա ներքոբերյալ օրինակը ինքնուրույն գրականությունից է, և հեղինակը՝ Մանդակունին, հանդես է գալիս որպես քրիստոնեական մշակույթի գաղափարախոս՝ ժխտելով հեթանոսականը. «...արհամարհեցէք զեղանակամարս լալականաց, անարգեցէք զփետիւն վարսից եւ զխզել հերաց, հալածեցէք զարիւնահանսն եւ զմիտրացանսն» (Մանդ. 181)¹⁴:

Սգո նկարագրություն կա և Բուզանդի Պատմության մեջ՝ Գնելի սպանության հատվածում. «Իսկ կինն սպանելոյն Փառանձեմն զհանդերձս պատառեալ, զգեսս արձակեալ, մերկատիտ ի մէջ աշխարանին կոծէր» (Բուզ. 102):

Այո՛, քրիստոնեությունը մերժում է սուզը՝ իր հեթանոսական ակունքներով, սակայն այդ պահանջը այնքան էլ դյուրին չէր իրականանում, հատկապես քրիստոնեության վաղ շրջանում. երբեմն միայն բարձրաստիճան, ուժեղ անհատներն էին կարողանում կիրառել քրիստոնեական ուսմունքի այդ դրույթը: Բուզանդի հավաստմամբ այդպիսին էր Ներսեսը, որի օրոք «ոչ ոք իշխէր արտաքոյ կարգի կանոնի եկեղեցւոյ լալ զմեռեալն եւ կոծ ոք դմէր կամ աշխարանս մեռելոյն, եւ ոչ ձայնս ոք արկանէր ի վերայ մեռելոյն յաւուրսն Ներսիսի, այլ լոկ արտասուօք եւ ըստ արժանի սաղմոսիք եւ օրհնութեամբ, կանթեղօք եւ մոմեղիցօք լուցելովք զմեռեալսն յուղարկէին», իսկ Ներսեսի մահից հետո նորից գլուխ է բարձրացնում հեթանոսականը. «Զմեռեալսն լային, փողովք եւ փանդոտովք եւ վնօք զկոծսն պարուցն կաքաւելով, զտիգսն հատեալս, զերեսս պատառեալս, արք եւ կանայք պղծութեամբ ճիւղութեամբ պարուք դէմ ընդ դէմ հարկանելով եւ կամ ասիս հարկանելով զմեռեալսն յուղարկէին» (Բուզ. 193): Փաստորեն Բուզանդի այս հատվածում ներկայացված են թաղման և սգո հեթանոսական արարողությունների հիմնական գծերը¹⁵:

Սուգ հասկացության իմաստային ենթախմբի հիմնական անդամը սուգ բառն է, որը առկայանում է նաև որպես մի շարք կապակցությունների բաղադրիչ. սուգ մեծ, աուրք սգոյ, հանդերձ սգոյ, տուն սգոյ... և այլն: Այն հանդես է գալիս որպես բայական հարադրության անդամ. սուգ առնուլ, սուգ ունել, սուգ դնել...:

Սուգ բառի հոմանիշային շարքի անդամներն են աշխար, աշխարանք, գեր, կոծ, ողբ, լաց, կական, քուք: Սրանց բայական ձևերը, բացի բայահիմք+ալ/ել/, հանդես

¹³ Ղարաբաղի քարքառում կա սրվաքյի («սևակի») բառը, որն ունի նաև «այրի» նշանակությունը:

¹⁴ ՆՀԲ-ն չունի եղանակամայր բառը: Ա. Բ-ն բառը մեկնում է «եղերամայր»:

¹⁵ Երկար մազերը որպես ուրախության խորհրդանիշ պահպանվել են որոշ առածներում. «ուրախությունից մազերն է երկարում, դարդից՝ եղունգը», «մազը սրտիցն է ջուր խմում» (Տե՛ս Ա. Ղանալանյան, Առածանի: Ե., 1960, էջ 61-62): Հերոդոտի վկայությամբ, քոլոր մարդիկ, որպես սգո նշան, խուզում էին իրենց մազերը, միայն եզիպատացիներն են երկարեցնում իրենց գլխի մազերը, այն դեպքում, երբ մինչ այդ սափրվում էին (Տե՛ս Հերոդոտ, Պատմություն: Ե., 1986, էջ 102):

են գալիս և բայական հարադրությամբ: Այս շարքի մեջ թերևս կարելի է դնել ձայնարկու, եղերամայր բառերը:

Գեր, քուք բառերը նվազ հաճախական են¹⁶:

Բնիկ հայերեն են՝ լալ, ճիչ, ողբ, քուք, իրանական փոխառություններ են՝ աշխար, գեր, սուգ: Կոծ-ի ծագումը հստակ չէ, կական-ը համարվում է անստույգ բառ:

ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

ԱԲ - Առձեռն բառարան հայկազենան լեզուի, Վենետիկ, 1865

Ագաթ. - Ագաթանգեղոս, Պատմություն Հայոց, Տփղիս, 1909

Աթանաս - Ս. Աթանասի Ալեքսանդրիոյ հայրապետի ճառք. Թուղթք եւ ընդդիմասացությունք, Վենետիկ, 1899

Ասողիկ - Ստեփանոս Տարոնեցի Ասողիկ, Պատմություն Տիեզերական, Պետերբուրգ, 1885

Արմ. - Հ. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հ. 1-4, Ե., 1971-1979

Բուգ. - Փաւստոսի Բուգանդացւոյ Պատմություն Հայոց, Ս. Պետերբուրգ, 1883

Եզն. - Եզնկայ Կողբացւոյ Բագրեւանդայ Եղծ աղանդոց, Վենետիկ, 1826

Եղիշ. - Եղիշէի Վասն Վարդանայ և Հայոց պատերազմին, Ե., 1957

Եւագր. - Սրբոյն հարմ Եւագրի Պոնտացւոյ Վարք և Մատենագրությունք, Վենետիկ, 1907

Խոր. - Մովսիսի Խորենացւոյ Պատմություն Հայոց, Տփղիս, 1913

Կոր. - Կորիւն, Վարք Մաշտոցի, Ե., 1941

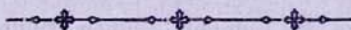
ՀԱ. - Հանդէս ամսօրեայ

Մանդ. - Տեառն Յովհաննու Մանդակունոյ Հայոց Հայրապետի ճառք, Վենետիկ, 1860

ՆՀԲ - Նոր բառգիրք հայկազենան լեզուի, Վենետիկ, 1826-1827

Պատմ. Աղեք. - Պատմություն Աղեքսանդրի Մակեդոնացւոյ, աշխատասիրությամբ Հասմիկ Սիմոնյանի, Ե., 1989

Փարպ. - Ղազարայ Փարպեցւոյ Պատմություն Հայոց, Տփղիս, 1904

¹⁶ Գեր «սուգ, լաց» բառը ՆՀԲ-ն չունի: